

Uplatnění marxisticko-leninské teorie ozbrojeného povstání ve Slovenském národním povstání

Letos vzpomínáme třicátého výročí slavného Slovenského národního povstání, nejsvětější kapitoly a výrazného mezníku novodobých slovenských dějin, události klíčového významu v dějinách československého revolučního a komunistického hnutí i československého státu. Třicet let uplynulo od památného podzimu 1944, kdy se rozhořely na Slovensku plameny ozbrojeného zápasu s hitlerovskými okupanty a jejich domácí klerofašistickými pomahači, kdy se slovenský lid v čele s komunistickou stranou rozhodl energicky skoncovat s luďáckou alternativou národního vývoje, kdy se v boji za národní a sociální zájmy uvědoměle připojili k progresivním světovým silám, představovaným hlavně Sovětským svazem, aby vnesl svůj vklad k porážce hitlerovského Německa a odpovídající měrou přispěl ke splnění programu Komunistické strany Československa v období národně osvobozeneckého zápasu, ke vzniku nového společného státu Čechů a Slováků, lidově demokratického Československa.

Slovenské národní povstání se stalo nevysychajícím pramenem zkušeností a revolučních bojových tradic. Proto dodnes poutá pozornost a hluboký zájem politiků, vojáků, vědců-historiků, filosofů, sociologů i umělců. Jeho odkaz je vskutku mnohostranný. Všimněme si jeho jedné,

nicméně velmi podstatné stránky, problému aplikace marxisticko-leninské teorie ozbrojeného povstání v podmínkách druhé světové války, zápasu proti světovému fašismu a československého národně osvobozeneckého hnutí v jeho závěrečné a vrcholné etapě.

V roce 1943 — v roce základního přelomu v průběhu druhé světové války — došlo i k základnímu obratu v průběhu národně osvobozeneckého hnutí na Slovensku. Porážka hitlerovských vojsk u Stalingradu a Kurska, vítězný postup Sovětské armády na západ, blíže k hranicím Československa, byly určujícími vnějšími faktory významných vnitřních přeměn na Slovensku. Ve stále větší části lidu narůstaly prosovětské sympatie a přesvědčení o tom, že svoboda přijde z východu. Prudce stoupaly protiněmecké nálady. Prohlubovalo se poznání o protinárodním a protilidovém charakteru luďáckého státu. V režimistických kruzích na různých místech a stupních se šířila pasivita a alibismus, Trhlina mezi širokými vrstvami lidu a vládoucí garniturou se rozšiřovala. Krize luďáckého režimu, na kterou mocně zapůsobila nespravedlivá protisovětská válka, se dále zosťila.

Myšlenkový vývoj slovenské společnosti probíhal nebyvale zrychleným tempem. Lidé si začali zřetelněji, více než

kdykoli předtím, uvědomovat, že prohlubující se rozklad klerofašistického režimu je vlastně odrazem krize buržoazní společnosti vůbec. A tak kritika fašistického slovenského státu se postupně stále více stávala kritikou podstaty, samých základů daného společenského zřízení, a tento myšlenkový pohyb, ovlivňovaný cílevědomě činností ilegální KS, vytvářel přirozeně předpoklady a podmínky pro hledání pokrokového, revolučního východiska z krize.

Dynamický vývoj v roce 1943 skutečně nastoloval celou řadu naléhavých úkolů před protifašistický odboj. Všeobecně můžeme říci, že přicházel moment, kdy hnutí postupně dospívalo k myšlence o nezbytnosti ozbrojeného celonárodního protifašistického povstání jako východiska z krizové situace. Řečeno slovy V. I. Lenina přicházel okamžik, kdy povstání „dozrává nejen jako idea v myslích a programech revolucionářů, ale též jako nevyhnutelný praktický, přirozený další krok samého hnutí“, či jinak, když kritika zbraněmi přichází jako „nutný, nevyhnutelný nástupce, dědic, vykonavatel a dovršitel zbraní kritiky“. Tak vznikaly též i nové možnosti pro rozvíjení ozbrojeného boje.

Za této situace, začátkem srpna 1943, z pověření moskevského vedení KSČ přišel na Slovensko osvědčený politický pracovník a revolucionář K. Šmidke. V krátké době vytvořil spolu s G. Husákem a L. Novomeským V. ilegální vedení KSS. Novému vedení připadla historická úloha uskutečnit v duchu národně osvoboditelské linie moskevského vedení KSČ v rovněž programové, taktické a organizační obrát, pro který vytvářely podmínky vítězství Sovětské armády a narůstání revoluční situace na Slovensku a všestranné rozvíjení protifašistického boje, zejména jeho ozbrojených forem. Připadl mu úkol připravit a vést celonárodní povstání, které by co nejvíce přispělo k porážce německého a luďáckého fašismu, pomohlo silou ozbrojeného povstaleckého lidu, především dělnické třídy a rolnictva, uskutečnit program KSČ pro období národně osvoboditelského zápasu, program svobody a obnovy Československé republiky na zásadách lidové demokracie.

Úspěchy v řešení politických otázek, sjednocování stranických organizací na základě nového politického programu strany, rozmach jejich aktivity, sjednocení velké části protifašistických sil a vytvoření ústředního odbojového orgánu — Slovenské národní rady na zásadách Vánoční dohody z prosince 1943, vznik Vo-

jenského ústředí jako orgánu SNR a v podstatě úspěšné překonávání snah londýnské benešovské emigrace a jejich exponentů na Slovensku o hegemonii v odboji i kolísání buržoazních partnerů v SNR, vytvářely další politické podmínky pro formování revoluční armády a přípravu vojenského plánu povstání.

Základní otázky přípravy a vedení celonárodního ozbrojeného protifašistického povstání, jakožto „násilného, revolučního svržení fašistického panství ze země“, Klement Gottwald, rozpracoválo moskevské vedení KSČ již v letech 1942 a 1943. Ve své koncepci vycházelo nejen z nejnovějších zkušeností a poznatků soudobého partyzánského hnutí a národně osvoboditelské války proti fašistickým okupantům, ale i z teoretického odkazu klasiků marxismu-leninismu, zejména pak z díla V. I. Lenina. Vycházelo ze základních tezí marxisticko-leninské teorie ozbrojeného povstání, z toho, že se na určitém stupni hnutí stávají ozbrojené formy hlavními, rozhodujícími pro dosažení politických cílů. Vycházelo dále z Leninovy myšlenky o nemožnosti „učit revoluci“, ale o možnosti a nutnosti „určit ozbrojené povstání“, z myšlenky o rozhodující úloze komunistické strany v ozbrojeném povstání, která má, opět podle Lenina, zaměřit „všechno úsilí na to, abychom dosáhli sjednocení a společného vystoupení dělníků, rolníků... vojáků v aktivním ozbrojeném boji“. Vodičkou mu byly závěry klasiků marxismu-leninismu o povstání jako umění a revoluční válce, kterou je třeba jako každou válku vést podle zásady „když válka, tak po vojensky“ (V. I. Lenin), dále Leninova teze o revoluční armádě povstání, kterou je třeba mít nevyhnutelně proto, „že velké dějinné otázky se mohou řešit jedině silou a organizací síly v dnešním boji je vojenská organizace“.

Moskevské vedení KSČ vycházelo v duchu směrnic exekutivy komunistické internacionály z klasické koncepce povstání. Předpokládalo se, že vzejde z partyzánské války, anebo že partyzánská válka přeroste v ozbrojené povstání. Směrnice EK1 z 5. ledna 1943, které z Moskvy přinesl K. Šmidke, se staly východiskem také pro činnost V. ilegálního vedení KSS. Orientovaly KSS na všestranné vystupňování ozbrojeného zápasu v souvislosti s postupem Sovětské armády. Hodnotily partyzánské hnutí jako politický a třídně nejvyspělejší, straně nejbližší ozbrojenou sílu. Poukazovaly také na význam armády pro povstání, i když tradičně počítaly s jejím rozkladem a přechodem k partyzánům.

V. ilegální vedení KSS vycházelo z koncepcí lidového, revolučního celonárodního vystoupení, ve kterém bude třeba dosáhnout a zabezpečit vedoucí úlohu dělnické třídy v čele se stranou. Partyzánské oddíly, připravované a vedené stranou, měly sehrát významnou roli při důsledném řešení protifašistických úkolů v ozbrojeném zápase i dalších třídních a politických zájmů dělnické třídy a komunistické strany, a to jak proti hegemonistickým snahám londýnské odbojové buržoazie, tak občanských odbojových kruhů na Slovensku. Proto také příprava partyzánského hnutí nešla přes Slovenskou národní radu, ale přes stranické organizace.

Nový přístup k povstání se projevil v otázkách armády. Vedení KSS i zde vycházelo z Leninových tezí o významu armády pro povstání a z některých jeho závěrů o podmínkách a předpokladech přechodu vojska na stranu revolučního lidu. Vůdčí myšlenkou tu byl zejména Leninův závěr, který učinil na základě zkušeností z ruské revoluce 1905, že totiž — „nestane-li se revoluce masovou a nezachví-li vojsko samé, nemůže být ani řeči o vážném boji“.

Vývoj slovenské armády v roce 1943 svědčil o tom, že mezi mužstvem i nižšími důstojníky působily silné protifašistické a protiludácké nálady, které přecházely do otevřených protivládních akcí. Také mezi vyššími důstojníky byly protifašistické, převážně na buržoazní odboj orientované skupiny. Krizový stav ve slovenské armádě ukazoval na možnost získat ji jako celek, anebo alespoň její podstatnou část, pro celonárodní povstání, na možnost přeměnit slovenskou armádu „z nástroje fašistického režimu v nástroj národně osvobozenického boje“ (G. Husák).

Vedení KSS si ovšem nedělalo iluze o politické orientaci části důstojnického sboru. Vědělo též, jak v londýnských emigračních kruzích vyrůstaly plány vojenského převratu na Slovensku a vědělo také o jejich velkém zájmu o slovenské vojsko a hlavně o odbojové důstojnické skupiny. Vedení KSS však počítalo s vlivem revolučního pohybu, s působením strany prostřednictvím Slovenské národní rady i místních organizací. Navíc také partyzánské oddíly měly zabezpečit úkoly, spojené s bojem o vojsko, s paralyzováním důsledků buržoazní orientace některých částí slovenských důstojníků. Dokonce pro případ, že by armádní velení selhalo, počítalo vedení KSS s vlastním plánem povstání, ve kterém by roli ozbrojené povstalecké složky beze zbytku převzali par-

tyzáni. Vedení KSS přikázalo všem svým organizacím, aby hledaly cestu k vojákům a důstojníkům. „Byl úmysl vybudovat širokou síť stranických skupin v armádě,“ napsal ve své zprávě z 5. února 1945 C. Husák, přičemž však současně dodal, že se tento plán nepodařilo zcela uskutečnit.

Osud povstání závisel na mnoha faktorech — vnitřních, ale i vnějších. Určujícím byl zejména vztah mezi povstáním a frontou. A z tohoto hlediska bylo rozhodující, zda se povstání spojí s osvobozenickou Sovětskou armádou, která se rychlými tempy přibližovala k hranicím Československa. To ostatně byl obecný rys takřka všech protihitlerovských povstání v Evropě, neboť jejich vítězství či porážka závisela na tom, zda a jak rychle proniknou spojenecká vojska na povstalecké území.

Již K. Marx a B. Engels v roce 1852 charakterizovali povstání jako „počet s velmi neurčitými veličinami“, při čemž zvláště zdůraznili, že „síly protivníkovy mají všechny výhody organizace, disciplíny a tradiční autority“. Z toho pak oba klasikové učinili jednoznačný a velmi závazný závěr, že totiž — nemohou-li povstalci postavit proti nepřátelským vojskům „silnou převahu“, pak musí počítat s porážkou a zničením. Klíč k řešení této rovnice o mnoha neznámých viděl B. Engels — zhruba o 40 let později — v tom, že povstání, chce-li zvítězit, bude muset nezbytně nepřátelskou armádu rozložit anebo alespoň politicky dezorientovat.

V. I. Lenin, jak jsme již uvedli v jiné souvislosti, dospěl na základě zkušenosti z ruské revoluce 1905 v dané otázce dále, když kategoricky požadoval, aby povstání získalo armádu na stranu revoluce.

Za druhé světové války byly podmínky, v nichž se připravovalo a probíhalo protifašistické povstání, poněkud odlišné. Uvedl jsem již, že hlavním protivníkem povstaleckých sil byla hitlerovská okupační vojenská a bezpečnostní mašinerie. A zde se nabízí otázka: Za prvé, měli povstalci dostatek sil, aby porazili dobře organizovanou, vyzbrojenou a zkušeného nepřítel? A za druhé, bylo možno v podmínkách okupované země získat alespoň výraznou část nacistické ozbrojené síly na stranu povstání, bylo v silách povstalců tyto síly alespoň rozložit či politicky dezorientovat? Není jisté nutno tento problém hlouběji rozebírat, neboť odpověď přinesla sama praxe protifašistických povstání v letech druhé světové války. Potvrzuje závěr, který jsem již naznačil, že totiž povstalci nebyli zpravidla s to po delší dobu — bez přímé po-

moci zvenčít — odolávat nepřátelskému protiútoku.

Poněkud jinak (i když konec konců podobně) stála tato otázka v satelitních zemích, tj. tam, kde existovaly národní armády. A to je právě případ Slovenska. Tam byl protivníkem hnutí odporu, připravujícího povstání, nejen německý nacismus se svým potlačovatelským aparátem, ale — a to bezprostředně — domácí fašistický režim, opírající se více, ale v závěru války zpravidla méně, o vlastní bezpečnostní aparát a armádu. Sama slovenská skutečnost dokazuje, že v zemích tohoto typu existovaly možnosti získat vlastní ozbrojené síly na stranu odboje a povstání. Avšak vnitřní fašistický režim, ztratil-li oporu ve vlastní armádě, mohl se v okamžiku krajního nebezpečí ještě opřít o vnější sílu, tj. mohutnou německou armádu, která v zájmu udržení hitlerovského panství v každém případě tvrdě zakročila proti povstání. A tak dospíváme k konci konců v podstatě k těmž poměrům sil jako v okupovaných zemích. Povstání — v našem případě slovenské protifašistické povstání — se nakonec střetlo s vojenskou okupační mocí nacistického Německa a vítězství či porážka povstání — stejně jako v okupovaných zemích — bylo závislé na výsledku střetnutí obou těchto sil. V podstatě můžeme tedy říci, že střet s vojenskou okupační mocí nacistického Německa se v tomto případě stal hlavní frontou vojenskopolitického střetu. Je třeba ovšem poznamenat a zdůraznit, že i za těchto podmínek mělo získání armády vlastního satelitního fašistického režimu pro povstání svůj zásadní význam.

Jestliže jsme došli k závěru, že rozložit německé fašistické ozbrojené síly, a tím méně je získat pro povstání, nebylo možné, pak logicky vzniká otázka, za jakých podmínek tedy mohlo mít povstání naději na vítězství?

Povstání proti německému i domácímu fašismu — a máme-li na mysli slovenské povstání — mohlo zvítězit je za rozhodující pomoci a účasti Sovětské armády. Koordinace povstání s postupem Sovětské armády a její přímá pomoc ve smyslu jejího spojení s povstaleckými silami byla tedy základní podmínkou úspěchu a vítězství povstání. Tento závěr je přirozený a logický, neboť v podmínkách druhé světové války protifašistický odboj a povstání v kterékoli okupované zemi nemohlo být izolovanou záležitostí, ale jen organickou součástí protifašistického zápasu, který vedly gigantické síly v čele se Sovětským svazem.

Proto také celková koncepce povstání na Slovensku musela vycházet z postulá-

tu o rozhodující úloze SSSR v boji za svobodu slovenského národa. A je třeba říci, že právě na něm stavěla KSČ od začátku celý svůj program čs. protifašistického odboje. Proto také KSČ připravovala celonárodní povstání na Slovensku jako lidovou akci, co nejtěsněji spojenou s postupem Sovětské armády. Základní teze marxisticko-leninského učení o povstání jako umění, o nevyhnutelnosti dosáhnout silné převahy nad protivníkem, o potřebě překvapivé činnosti a rozhodného postupu, se mohly v podmínkách roku 1944 prosazovat jedině v souvislosti s rozhodující úlohou Sovětské armády, v přímé součinnosti její osvobozené mise se silami povstání. Na tomto základě požadovala strana zpracovat konkrétní vojenský plán a vyvinula velké úsilí, aby se celý postup koordinoval se Sovětskou armádou. V optimální variantě mělo povstání začít po dohodě se sovětskou stranou. Seznámit sovětské vedení KSČ a sovětské orgány s plánem povstání a dohodnout potřebnou koordinaci měla mise K. Šmídkeho.

Právě skutečnost, že celonárodní slovenské povstání bylo namířeno nejen proti domácímu klerofašistickému režimu, ale i proti německému nacismu, který byl skutečným pánem země, mobilizovala do protifašistické povstalecké fronty široké vrstvy slovenského národa a to od dělníka, rolníka, příslušníka inteligence až po demokratickou část buržoazie. Byla to ovšem jednota historicky podmíněná, rozporná, která s blížícím se koncem války a perspektivou poválečného uspořádání osvobozeného státu přistupovala z rozdílných třídních pozic k povstání jako k nespornému revolučnímu vyústění národně osvobozenického a protifašistického hnutí. To vše tvoří součást celé složité soustavy vnitřních faktorů, s nimiž povstání, respektive jeho subjekty musely počítat. Není úkolem tuto závažnou problematiku na tomto místě podrobněji rozebírat, je však třeba v této souvislosti připomenout, že otázka vnitřní jednoty povstaleckých sil, její rozpornosti a historické podmíněnosti silně ovlivňovala vojenskou, ozbrojenou stránku Slovenského národního povstání, a to jak v jeho přípravné fázi, tak v jeho průběhu.

V slovenských podmínkách nabýval zvláštní ostrosti vztah mezi oficiální slovenskou povstaleckou frontou, reprezentovanou Slovenskou národní radou, a československou londýnskou vládou, která byla oficiální představitelkou Československé republiky na mezinárodním fóru. V tomto smyslu byla tato vláda též oficiálním partnerem vlády Sovětského sva-

zu. Tato skutečnost pak — zejména vzhledem k existenci československo-sovětské smlouvy z prosince 1943 — hrála v tomto období velkou roli, neboť jí byla podřízena i otázka pomoci Sovětského svazu povstání vůbec a koordinace povstání s postupem Sovětské armády zvlášť.

Postup V. ilegálního vedení KSS a jeho koncepce celonárodního povstání schválilo moskevské vedení KSČ 23. června 1944 po jednání s K. Šmídkem. Žel, v době, kdy koncepce vznikla, kdy se měnila v konkrétní plány a činy stranických organizací, revolučních národních výborů, Slovenské národní rady i protifašistických sil armády, moskevské vedení KSČ nemělo o ní žádné zprávy. Programová a taktická jednotka, dosažená v srpnu při jednáních s moskevským vedením KSČ, se už nemohla dostatečně uplatnit jako praktický prvek příprav povstání pro zásah nacistických okupačních vojsk.

Slovenské národní povstání nezačalo — ze známých příčin — podle optimální varianty plánu, ale jako odpověď na vstup nacistických okupačních vojsk. Přesto se plamen povstání mocně rozhořel. Povstání v krátké době obsáhlo více než 30 okresů s rozlohou asi 20 000 km² a přibližně s 1 miliónem 700 tisíci obyvatel. Z ilegality vyšly stranické organizace. Na území obnovené ČSR se ujímaly moci revoluční národní výbory. Po odražení dalších pokusů benešovských kruhů převzít vedení povstání se legalizovala Slovenská národní rada jako vrcholný orgán revoluční moci na Slovensku. Za rozhodujícího vlivu KSS začala uplatňovat a uskutečňovat program celonárodního povstání. Od prvních výstřelů vojáků žilinské posádky proti nastupujícím německým okupantům 29. srpna se na různých místech a s různou intenzitou a výsledky rozhořela revoluční válka, která nabyla rázu frontových bojů.

Začátek povstání a dramatický vývoj prvních dní vyzdvihly do středu pozornosti vojenské otázky. O osudu povstání, rozvíjející se národní a demokratické revoluci se rozhodovalo především na povstaleckých frontách. Mobilizace politických, mravních a materiálních sil a prostředků lidu a revoluční armády, partyzánů a povstalecké armády, dominovala v celé činnosti KSS a orgánů revoluční moci. „Z mírového stavu německého vykořisťování jsme přešli do období boje, do období německého útoku proti slovenské svobodě“, psal G. Husák z pověření vedení strany v Pravdě 13. září 1944. „Musí se proto přebudovat celý náš život pro potřeby fronty a obrany. Vojákům a partyzánům, kteří jsou v boji, v první řadě

patří naše starost, naše láska a úcta“. Přitom se musel zabezpečovat normální životní rytmus osvobozeného území.

K podpoře ozbrojeného boje směřovala v podstatě všechna opatření, kterými se začal realizovat program povstání: ustavení Slovenské národní rady jako nejvyššího orgánu, revolučních národních výborů jako orgánů a základních buněk politického systému revoluční moci svazku dělníků, rolníků a ostatních demokratických sil na půdě osvobozené ČSR, rozbití mocenského aparátu klerofašistického režimu a jeho dalších politických organizací, ozbrojení pracujícího lidu též ve formě milic, postátnění školství i kroky k demokratizaci v oblasti hospodářské a sociální. Mimořádně závažnými byly výsledky úsilí KSS o hegemonii dělnické třídy v povstání, o upevnění svazku s pracujícím rolnictvem, jednoty hybných sil revoluce a jejich orgánů. Součástí této úlohy a předpokladem úspěchu byl zápas s hegemonistickými snahami čs. londýnské emigrace a jejich slovenskými exponentů a s kolísáním ostatních nekomunistických odbojových představitelů. Zápas o charakter revoluční moci, o politický charakter a výsledky povstání vytvářel rámec a předpoklady řešení specifických problémů ozbrojeného boje.

Základním úkolem „energické vojenské iniciativy revoluční moci“ (B. Engels) bylo vytvořit revoluční armádu, která by odpovídala charakteru povstání a nové revoluční moci a která by svými morálně politickými a bojovými hodnotami dokázala odolávat náporu okupačních vojsk, ubránit „ostrov svobody“ a základní cíle povstání.

Ve výstavbě revoluční armády povstání měly klíčový význam z morálně politického a třídního hlediska partyzánské jednotky. Vytvářely se z nejuvedomějších elementů a působily pod přímým vedením strany. Mnohým velitelům sovětské důstojníci. Bezprostředně je ovlivňoval revoluční lid a revoluční národní výbory. Otevření frontových bojů po takřka celém obvodu osvobozeného území kladlo nové požadavky také na partyzánské složky. Až do vypuknutí povstání neměly partyzánské jednotky jednotné vedení. Potřeba centrálně řídit operace na povstaleckých frontách i partyzány v týlu vyžadovala ústřední orgán. Proto 16. září vznikl Hlavní štáb partyzánských oddílů v čele s předsedou KSS a SNR K. Šmídkem. Od začátku října pracoval ve štábu zkušený sovětský partyzánský organizátor plk. A. N. Asmolv. Nařízením Slovenské národní rady z 12. září se vytvořila Rada na obra-

nu Slovenska. Jejím předsedou se stal hlavní velitel povstalecké armády, členy tří zástupci armády, dva zástupci partyzánů a dva zástupci SNR. Tak se začaly řešit problémy jednotného vedení ozbrojených sil povstání — partyzánů a armády.

Společně velmi složitých a náročných úkolů vystavla v souvislosti s výstavbou armády. Armáda, kterou měla Slovenská národní rada k dispozici na začátku povstání, tvořila po selhání vojenských jednotek západního Slovenska, obou východních divizí, po ztrátě Liptova a Oravy, jen malou část původně předpokládaných počtů (asi 17 000 místo předpokládaných téměř 100 000 osob). Doplnovala se z dobrovolníků, místními mobilizacemi i mobilizací SNR, takže postupně vzrostla na téměř 60 000 vojáků. Spolu s kvantitativním růstem a materiálním zabezpečováním bylo třeba řešit mnoho závažných otázek politické a bojové kvality armády. Šlo především o to, rozvíjet v podmínkách povstání proces přeměny bývalé slovenské armády, která byla nástrojem klerofašistického státu, v armádu lidovou a revoluční. Na tempo, rozsahu a hloubce tohoto procesu do značné míry závisely výsledky bojů na povstaleckých frontách a další průběh Slovenského národního povstání.

Z dějin formování revolučních armád, z dějin výstavby Sovětské armády víme, že z pouhého odporu k vykořisťovatelskému režimu, k nespravedlivé válce nevyrostá automaticky odhodlání bojovat proti tomuto režimu na straně revoluce. Počáteční politické uvědomění ještě neznamená, že vojsko pochopilo celý politický program a všechny cíle revoluce, že je připraveno ze své a že je odhodláno nasazovat za ně život. Jistě, sama revoluce neobvykle ovlivňuje politické dospívání, politické uvědomování revoluční armády. Po převzetí moci na ni působí uskutečňování programu, který vyjadřuje zájmy a potřeby sociálních sil ve vojenských stejnostech, jakož i celá ideologická a organizátorská práce revoluční moci. Proto bylo například pro osud povstání neobvykle důležité, jak se vyřeší postavení Slovenské národní rady, jakou podobu dostane již za povstání slovenská národní otázka, ale i to, jak se přistoupí k rolnické otázce.

V důstojnickém sboru povstalecké armády se (z mnoha příčin) nejsilněji projevovaly vlivy buržoazních složek odboje. Politicky šlo o náklady silně orientované na Londýn, na obnovu v podstatě staré ČSR a staré československé armády. Náklady na povstání a na úlohu strany v něm se blížily a ve velké části odbojových

špiček důstojníků se ztotožnily s plány londýnského ministerstva národní obrany. Situaci ztěžovala též objektivní skutečnost, že povstalecká armáda se stala částí armády Československé republiky, uznané spojenci v čele se Sovětským svazem, že podle ústavy byl prezident Beneš jejím vrchním velitelem a že podléhala přímo Ingrovi Hlavnímu velitelství čs. branné moci v Londýně.

Proti těmto a dalším činitelům působily v důstojnickém sboru protichůdné faktory a vlivy, výsledky uvědomovacího procesu v letech druhé světové války, například též na základě zkušeností ze styku se sovětskou skutečností, vlivy odboje, mezi nimi především komunistického, vliv samotného povstání, které silou velké historické události oduševňovalo a strhávalo i kolísavé a nerozhodné, zkrátka, jak to výstižně napsal V. I. Lenin, nutilo je, „aby se stali občany“. V střetání a zápolení těchto i dalších protikladných vlivů a tendencí se formoval politický profil povstaleckého důstojníka.

Za těchto podmínek, ke kterým musíme připojit neustálý tlak hitlerovských okupačních jednotek, obavy o existenci i nedůvěru v životaschopnost povstání, vlivy luďácké protipovstalecké propagandy i různých nepřátelských živlů na osvozeném území, rozvíjela KSS zápas o armádu, za její přeměnu v armádu revoluční a povstaleckou.

Základním úkolem a předpokladem úspěchu bylo posilovat politický vliv KSS, především prostřednictvím Slovenské národní rady, na velitelství 1. čs. armády na Slovensku a rozvíjet politickou práci mezi jejími příslušníky. Posilovat vliv strany a revoluce vyžadovalo ovšem paralyzovat negativní zásady londýnského MNO a vlivy domácích buržoazních jednotek na velení. Důležitost takového postupu podtrhoval fakt, že v podmínkách, kdy čs. emigrantská buržoazie neměla silnější opory v slovenských politických odbojových kruzích, koncentrovaly její hegemonské snahy o to víc na špičky důstojnického sboru, na velení povstalecké armády.

Avšak hlavní bylo rozvinout pozitivní program revolučních přeměn, uvědomovací a politickovychovnou činnost. „Slovenská armáda“, napsal G. Husák v článku o slovenském vojákovi v Pravdě z 13. září 1944, „která byla utvořena jako armáda fašistického spojení, je mrtva. Stojí tu dnes nová armáda, armáda národně osvobodenecká, která je však jen ve stadiu zrodu. Má nové jméno, ale musí mít především nového ducha — ducha vlastenec-

kého, demokraticko-lidového, slovenského a bojového". V takovém smyslu se rozvíjela celá politickovychovná práce. Aby mohla být systematická, naléhalo vedení strany na zřízení instituce osvětových důstojníků a na to, aby se rozšířily jejich počty a aby tato instituce fungovala.

Strana prosazovala na půdě Slovenské národní rady mnoho významných opatření, která podporovala proces revoluční přeměny armády. K nim patřily především závěry z tajného zasedání SNR 23. září 1944. Kromě posílení politického vlivu na vojenské vedení a politické práce v armádě, šlo v nich o prověrku a očistu důstojnického a poddůstojnického sboru armády, o to, aby se povyšovali a dosazovali na zodpovědná velitelská místa schopní důstojníci bez ohledu na věk a hodnost, o to, aby se armáda posílila mobilizací, větší péčí o její materiální potřeby, o zabezpečení rodinných příslušníků, důstojníků a vojáků, atd. Ostrá kritika a postupná realizace závěrů, ač s průtahy a těžkostmi, přece jen vedly k jistému zlepšení vedení. Avšak vlivy buržoazních složek odboje se nepodařilo překonat.

Takto protikladně se vyvíjela povstalecká armáda během celé své dvouměsíční existence. Proces její přeměny v armádu lidovou, revoluční, nebyl dokončen. Významněji se pokročilo v mase vojáků, která byla dosti levicově orientována, s velkými sympatiemi ke komunistické straně. Částečných úspěchů bylo dosaženo jako výsledků působení objektivních podmínek druhé světové války, vítězství Sovětské armády, odboje, vlivu Slovenského národního povstání, částečně i změnami v důstojnickém sboru příchodem záložních důstojníků a pod vlivem politickovychovné práce strany a dalších orgánů povstání.

Zásadní otázkou v dialektice vztahu mezi revolučním hnutím a ozbrojeným zápasem bylo pojetí ozbrojeného boje za Slovenského národního povstání jako součásti svého protifašistického zápasu, jehož hlavní silou byl Sovětský svaz a jeho armáda. KSS chápala stejně jako moskevské vedení KSČ, že základní podmínkou vítězného povstání je všestranná pomoc Sovětského svazu a jeho splnutí s osvobozenou misí Sovětské armády. Ukázal jsem, že stranická koncepce SNP vycházela právě z této promísy. V povstání se plně potvrdila.

Formy sovětské pomoci bojujícímu slovenskému lidu byly mnohostranné. Od neobyčejně silného morálního vlivu vítězství Sovětské armády a jejího postupu k hranicím Slovenska, přes kádrovou a

materiální podporu, přesun 1. čs. stíhacího leteckého pluku a 2. čs. paradesantní brigády, které vznikly za pomoci Sovětské armády, na povstalecké území, až po pomoc nejzávažnější — zahájení východokarpatské operace 1. a 4. ukrajinského frontu dne 8. září 1944.

Tvrdé, vyčerpávající boje vojsk 38. armády gen. K. Moskalenka a našeho 1. čs. armádního sboru pod velením dnešního presidenta ČSSR gen. L. Svobody, vojsk 1. gardové armády, které velel dnešní ministr obrany SSSR maršál A. Grečko, nejenže morálně posílily slovenské povstalece, ale tím, že na sebe poutaly část hitlerovských vojsk, vytvářely základní situaci, za které povstání mohlo vést v obklíčení obětiplný dvouměsíční zápas na povstaleckých frontách.

Již ve dnech 8.—13. září 1944 odvedl sovětský útok v Karpatech z prostoru Popradu, Telgártu, Prešova a Galtovců na 12 500 německých vojáků včetně velkého množství tanků a dělostřelectva. I v dalším období poutal přes osm divizí, které německým fašistům na Slovensku citelně chyběly. Nemenší význam měla operace pro bojovou morálku povstalců. Již příslib sovětské vlády, že zahájí operaci na pomoc Slovenskému národnímu povstání, který přinesl K. Šmidke po svém návratu z Moskvy na Slovensko, měl obrovský ohlas na celém osvobozeném území a posílil odhodlání i optimismus povstaleckých bojovníků v jejich těžkém a nerovném zápase s nepřítelem. Od 8. září 1944 pak celé povstalecké Slovensko sledovalo s obdivem obětavý boj sovětských a československých vojáků o přístupy na československé hranice.

Přesto, že se přes velké úsilí, hrdinství a statečnost Sovětské armády a 1. čs. armádního sboru nepodařilo podle původního záměru dosáhnout spojení s povstaleckým územím na středním Slovensku, měla východokarpatská operace pro Slovenské národní povstání základní význam. Umožnila totiž slovenskému lidu udržet osvobozené území po celé dva měsíce a prožít tak nesmírně důležité období svobody, které předznamenalo celý další lidově demokratický vývoj osvobozené Československé republiky.

I z vojenského hlediska se v Slovenském národním povstání potvrdila teze, že jakékoliv ozbrojené protifašistické povstání v podmínkách druhé světové války mohlo uspět jedině za přímé pomoci zvnějšku, v případě Slovenska pak za pomoci Sovětské armády, která byla rozhodující silou, jež mohla paralyzovat převahu německofašistických vojsk.

Závěrem můžeme shrnout:

Vedení KSS vycházelo podle intencí moskevského vedení KSČ a Exekutivy komunistické internacionály ze základních tezí marxisticko-leninské teorie ozbrojeného povstání. Opíralo povstání o nejprogressivnější sílu, o politickou jednotu a aktivitu dělnické třídy v zápase za demokratické úkoly, za porážku fašismu, za obnovení národní a státní svobody. V hegemonii dělnické třídy vidělo základní předpoklad nejen důsledného vyřešení úkolů národní a demokratické revoluce, ale i jejího přerůstání do vyšší, socialistické etapy. Vedoucí úlohu dělnické třídy probojovávalo proti snahám buržoazie dostat se do čela odboje. Povstání připravilo jako lidovou, revoluční akci, v nejtěsnějším spojení s rozmachem masového protifašistického hnutí. Přitom správně pochopilo souvislosti mezi domácím revolučním pohybem a světovým protifašistickým zápasem, jehož hlavní tíhu nesl Sovětský svaz.

Povstalecké vedení KSS vycházelo ze základních myšlenek klasiků marxismu-leninismu o povstání jako umění. Nezahrávalo si s povstáním, ale starostlivě je připravovalo z politických i vojenských aspektů a projevilo pevné odhodlání, řečeno slovy K. Marxe a B. Engelse, „vzít na sebe všechny důsledky hry“. V úvahách o jednom z hlavních předpokladů úspěchu povstání, o poměru sil mezi revolucí a hitlerovci s jejich luďáckými přísluhovači, vycházelo stranické vedení z optimálních domácích možností (partyzáni a povstalecká armáda) a z toho, že potřebné převahy nad protivníkem je možné dosáhnout jedině spojením vnitřních a vnějších revolučních sil, revoluční armády povstání se Sovětskou armádou.

Historie Slovenského národního povstání nás nepřitahovala a nepřitahuje náhodou. Revoluce, tyto „křížovky dějin“ anebo též „svátky dějin“, vždy stály

ve středu zájmu marxisticko-leninského myšlení. Nešlo a nejde jen o úctu k lidu jako rozhodujícímu činiteli revolučních převratů a obdiv k vedoucím osobnostem, ačkoli tento emotivní prvek je vždy přítomný. Ani o Slovenském národním povstání se nedá přemýšlet bez pocitů hluboké úcty a vděčnosti k jeho organizátorům K. Šmidkemu, G. Husákovi, L. Novomeskému, J. Švermovi a dalším, právě tak, jako k tisícům a desítkám tisícům dělníků, rolníků, příslušníků pracující inteligence, komunistů i nekomunistů, partyzánů, povstaleckých vojáků a důstojníků, kteří nesli tíhu obětivného zápasu. Navždy zůstane v našich srdcích zapísána vděčnost za pomoc sovětských lidí.

Dějiny revolucí studujeme především proto, že nám pomáhají chápat směr a smysl národního, třídního a sociálního vývoje, že názorně ukazují, které společenské třídy a jejich politické, ekonomické, ideologické a mravní systémy dohrály svou roli a musí odejít ze scény, které a s čím přicházejí. Studujeme je proto, že jsou spolehlivými kritérii historické legitimacy tříd, které mají nárok vést osudy národů a států, že dokazují historickou oprávněnost a nevyhnutelnost nástupu dělnické třídy do čela světového vývoje i našich národů. Dějiny revoluce nám ukazují složitý mechanismus odchodu starého a nástupu nového, ale objasňují i zdroje pevných konstant ideologického, politického a mravního života toho, co se v revoluci rodí a rozvíjí, napájené její energií. Pro tyto a další důvody Slovenské národní povstání, tato ouvertura československé národní a demokratické i socialistické revoluce, je a natrvalo zůstane vzrušující látkou našeho vědeckého zájmu, jedním ze základních kritérií správnosti naší dnešní cesty, zdrojem hrdosti na slavnou historii našich národů i československého revolučního a komunistického hnutí.